

РАЗНИ/VARIA

Evgeni I. Paunov. *From Koine to Romanitas. The Numismatic Evidence for Roman Expansion and Settlement in Moesia and Thrace* (ca. 146 BC – AD 98/117) (= ANTIQUITATES – Archäologische Forschungsergebnisse, Band 76), Hamburg: Verlag Dr. Kovač, 2021, 990 pp., 2 volumes, 1270 g. ISBN 978-3-339-10972-9 (print); ISBN 978-3-339-10973-6 (eBook) (verlag-drkovac.de/978-3-339-10972-9.htm)

Тази впечатляваща монография, издадена в два тома през 2021 г. в Хамбург, е редактиран вариант на докторската дисертация на Е. Паунов, защитена пред Университета на Кардиф в Уелс, Великобритания, през 2013 г. Трудът е първото задълбочено изследване на един изключително важен период от историята на Мизия и Тракия, обхващащ повече от два века и половина (от средата на II век пр. Хр. до управлението на император Траян 98 – 117 г.). За този регион това е времето на драматичния преход от късния елинизъм към ранния римски доминат. Написаното в научната литература по този въпрос досега носеше белезите на неизбежна фрагментарност поради факта, че не бяха вземани предвид данните на нумизматиката. Голямата заслуга на това изследване е именно привличането и проучването на огромно количество нумизматичен материал (около 48 000 монети от съкровища и единични находки), съхраняващ се в десетки музейни сбирки и други колекции. Това е дало възможност на автора да долови и проследи изключително важните процеси, свързани с една огромна трансформация в живота на цялото общество в Мизия и Тракия и по-специално – преходът от елинистическата монетна система (тетрадрахмата) към римския денар. Това е проследено чрез детайлния анализ на монетното обращение и данните от монетите в този регион и са очертани главните фази на този преход. В тази връзка от първостепенно значение е въвеждането, разпространението и употребата на римския републикански денар (*denarius*) на местния монетен пазар. На основата на внимателни и задълбочени анализи на отделните аспекти на тази трансформация авторът заключава, че естеството на икономиката в Тракия и Мизия, както и доставките на монети

в региона следват обичайните междурегионални тенденции в Римската империя.

Книгата се състои от два тома: първият е аналитичен, а във втория са поместени всички каталози и апендикси, които са в изобилно количество. Предговорът към книгата е написан от известния белгийски специалист проф. д-р Франсоа дьо Калатай (pp. xxix – xxx).

Въведението/Introduction (pp. 1 – 8) представлява обзор на целите и намеренията на изследването, географските и хронологическите граници на труда и резюме на досегашните проучвания. В последната част на въведението, озаглавена „Setting the framework“, Е. Паунов резюмира предстоящите глави на труда си и привежда данни за изследваните бройки монети по типове и монетосечения, които наброяват общо над 48000.

Втората глава „Geography and Archaeology of Bulgaria“ (pp. 9 – 41) е изчерпателен преглед на географията и археологията на двете балкански области, изпълнен с интересни подробности и нагледни илюстрации. Достатъчно внимание е отделено на типовете археологически материали от периода около 150 г. пр. Хр. до около 100 г. сл. Христа. От една страна, са разгледани находките от къснолатенската култура в Мизия (днешна Северна и Северозападна България) заедно с металните находки и съкровища от периода, а от друга – ранноримските селища, градове и колонии в Тракия – с конкретни примери от последните археологически проучвания в Кабиле, Филипопол и Сердика. Глава 2 завършва с обзор на римските пътища, пътната мрежа, транспорта и комуникациите на Балканите, онагледен с няколко карти (Figs. 2.24 – 26).

Третата глава на книгата (pp. 47 – 122) представлява главния исторически преглед на епохата – „History of Thrace, ca. 200 BC – AD 98“. Трябва да се отбележи, че главата е много подробна и аналитична. След детайлите на късноелинистическата история на региона подробно е очертана историята на ранноримска Мизия. В края на главата са разгледани дакийските войни на император Домициан през 85 – 89 г. (pp. 117 – 121) и са изведени общите исторически изводи.

Глава четвърта е по-кратка и се нарича „The Nature of Evidence“ (pp. 123 – 136). Тук е изяснен подходът на автора към неговия основен материал – нумизматичните данни, тяхната обработка и интерпретация. Разгледано е тяхното естество, характерът на видовете данни, главните и помощните методи на анализ. Авторът описва и обективните трудности, с които се е сблъскал при събирането и организирането на изследователския си материал из България.

Петата глава „Late Hellenistic Coinages in Thrace“ (pp. 137 – 202) е практическа и представлява подробен преглед и анализ на всички късноелинистически монетосечения в Тракия и съседните земи. Представени са последователно монетосеченията на тетрадрахми на

о. Тасос и тасоски тип (pp. 138 – 142), тетрадрахми на Първа и Втора македонски области (pp. 143 – 147), тетрадрахмите с надпис ΛΕΓ ΜΑΚΕΔΟΝΩΝ и ΜΑΚΕΔΟΝΩΝ (pp. 148 – 149), късните Александрови тетрадрахми на Одесос и Месамбрия (pp. 149 – 153), атинските тетрадрахми от „нов стил“ (pp. 154 – 155), тетрадрахмите на Маронея (pp. 156 – 158), македонските тетрадрахми на квесторите Езилас, Сура и претора Цезар (CAE•PR), (pp. 159 – 162), драхмите на Аполония и Дирахион в Илирия (pp. 163 – 166), тетрадрахмите Лизимахов тип на Бизантион и Калхедон (pp. 166 – 170), Митридатовите статери на Томи, Калатис и Бизантион (pp. 170 – 171), цистофорите от Мала Азия (pp. 172 – 176), тетрадрахмите на Абидос и Тенедос (pp. 176 – 179), тетрадрахмите на Илион и Александрия Трояда (pp. 179 – 182), както и на тетрадрахмите на Египет при Птолемеите (pp. 183 – 184). Разгледани са подробно въпросите за техните датировки, серии, брой и географско разпределение на находките, статистика за известните лицеви и опакови печати и общият брой на регистрираните монети по емисии. Всички типове и серии са добре илюстрирани, а за всеки тип е дадена и цифрова карта на разпространението. В края на глава 5, в отделна подглава, са разгледани и проблемите с т. нар. келтски имитации на македонски царски монети в Тракия през III – I век пр. Хр. (pp. 185 – 189) – известни колективни находки, разпределение, особености на типовете монети, както и келтските имитации на македонски градски бронзови монети от типа „глава на бог Стримон/тризъбец“, намирани масово в Югозападна България (pp. 190 – 192). Глава 5 завършва с аналитична част – основни наблюдения върху монетната циркулация в Тракия – подробна статистика по типове и емисии, илюстрирани с таблици и графики на отделните елементи (pp. 193 – 202). На основата на анализираната статистика на монетните типове в разглеждания период Е. Паунов извежда един нов и оригинален модел на монетното обращение, наречен от него „модел на двата стълба“ (the two pillars), основаващ се на равнопоставеността на двата основни компонента в статистиката за Тракия – на късноелинистическите и на римските републикански монетосечения (Fig. 5.52, pp. 200 – 201).

Глава 6 е посветена на нумизматиката на късните тракийски царе, около 140 г. пр. Хр. – 45/6 г. сл. Хр. (pp. 203 – 254). В нея са разгледани най-изчерпателно монетосеченията на всички тракийски владетели от Мостид до Реметалк III, както и особените типове тетрадрахми с надписи ΗΡΑΚΛΕΟΥΣ ΣΩΤΗΡΟΣ ΘΡΑΚΩΝ и ΚΟΤΥΟΣ ΧΑΡΑΚΤΗΡ. Подчертано е, че само царете Мостид и Реметалк I имат биметални (бронз и сребро) монетосечения в този период. За всеки владетел е дадена и съществуващата историческа справка (ако е засвидетелстван в изворите). Всички типове и сечения са нагледно илюстрирани с образи в текста, дадена е и подробна

статистика на известните бройки и емисии, представени са и карти. Глава 6 завършва с общи статистически наблюдения – бройките по издатели и типове и оценка на тяхното ограничено участие и значение в цялостния монетен циркуляционен поток в Тракия.

Седмата глава е посветена на съкровищата с римски републикански монети – „Republican *denarius* hoards“ (pp. 255 – 300). Изследването на автора се основава на 73 хомогенни (само денарии) колективни находки с 12 040 монети, както и на 33 смесени съкровища (денарии заедно с други късноелинистически типове) с общо 4 231 монети. Това е най-богатата база данни от тези монети, известна досега. Главата започва с кратък преглед на известните единични римски републикански монети (асове) от бронз, които са твърде малко и от несъществено значение. Известните съкровища с републикански денарии от Тракия и Мизия са разделени на периоди на укриване и групи, определен е моделът им на укриване в земята (виж Table 7.3 и Fig. 7.2, pp. 260 – 261). За първите периоди на укриване на находките, тези от около 90 – 60 г. пр. Хр., са проследени и очертани начините на асоцииране на денарите с други късноелинистически монетни типове. Внимателно е проследен и датиран край на употребата на късноелинистически монетни типове (тетрадрахми) в Тракия, а именно около 11 – 10 г. пр. Хр. (pp. 275 – 276, Table 7.10). Специално внимание е отделено на феномена на съкровищата с републикански монети и тяхното масово укриване в Тракия, както и на разпределението и пространствения им анализ (pp. 276 – 286) Те са и чудесно илюстрирани със серия от карти на находките (Figs. 7.6 – 7.8). Глава 7 включва и дискусия на известните досега имитации на римски републикански денари – представен е пълен списък с единичните екземпляри и с тези от колективни находки (pp. 287 – 300).

Глава 8 от книгата е теоретична – „The *denarius* system: how it worked“ (pp. 301 – 329) и е посветена на принципите и схемата на римската монетна система, основана на денария. Представен е подробен исторически преглед на метрологията, монетарниците и сребърния стандарт в късната Република и ранната Империя с пълен обзор на съществуващата литература по въпроса (pp. 301 – 304). По-нататък са разгледани системата на държавните разходи в Империята (р. 304), размерът на плащанията за армията (р. 305), заплатите на войниците на служба в легионите и помощните военни части (pp. 305 – 309), както и разходите за възнаграждения (*praemia*) при уволнение от римската армия (pp. 309 – 310). Обяснени и проследени хронологически са естеството и размерът на бонусите (*donativa*), раздавани на войниците на служба, както и на преките дарения от страна на императора (*congiaria*) (pp. 310 – 311). Подробно, с нагледни илюстрации – схеми (pp. 312 – 317, figs. 8.1-8.2) са разгледани и принципите на монетната циркулация в Римската империя. Следва преглед на

известното ранноримско злато – колективните находки и единичните ауреуси от ранния принципат, намерени в Мизия и Тракия (pp. 320 – 329), илюстрирани с графики и карти (Figs. 8.5 и 8.7).

Деветата глава отново е практическа – „*Denarius hoards of the Early Principate*“ (pp. 331 – 369). Тя представлява подробна дискусия, майсторско изследване и анализ на общо 48 съкровища с римски денари от територията на днешна България, датиращи от ранния принципат. За всяка по-важна дискутирана находка е дадена детайлна таблица на съдържанието по владетели, брой и проценти. Находките са разделени на групи, периоди на укриване и време на управление на владетелите. Изследвани са разпространението и пространственият анализ на находките (pp. 366 – 368), онагледени с цифрови карти. Накрая е дадена кратка дискусия и таблица с лицевата стойност (face value) на всички разглеждани находки, изчислени в римски сестерции (HS), pp. 368 – 369). Така оформена, тази глава от книгата е съществен принос към изучаването на колективните находки в цялата Римска империя през принципата (данните и каталогът от тази глава са включени и цитирани в големия оксфордски проект „*Coin Hoards of the Roman Empire*“ (<https://chre.ashmus.ox.ac.uk>).

Глава 10 представя изследване на единичните находки с монети от ранния принципат и техния контекст – „*Early Principate site finds*“ (pp. 371 – 415). Като отделни случаи на изследване са изведени четири различни примера от Мизия и Тракия – комплексите с ранните римски монети от Нове на Дунав (pp. 374 – 379), от новите разкопки в Сердика (pp. 379 – 384), от Кабиле (pp. 384 – 388) и от баните на Акве Калиде (pp. 388 – 399). Естеството и подробностите за отделните групи монети са дискутирани и анализирани с подробни списъци и множество илюстрации. Подчертани са детайлите и разликите при селищните монетни находки и тези от свещения извор на Акве Калиде. Главата завършва с детайлен сравнителен анализ на единичните монетни находки от Тракия и Мизия. Те са разделени по номинали, типове и емисии. Накрая са разгледани контекстът и типологията на единичните монетни находки от Мизия и Тракия – по естеството на тяхното местонамиране и по типове на обектите (pp. 402 – 415). Те са разделени и анализирани като произхождащи от следните видове обекти: военни, цивилни, производствени центрове, пътни, посветителни/свещени, погребални, монети извън контекст и с несигурен контекст (Table 10.7, Fig. 10.19). Цитирана е богатата археологическа литература за местонамиранията на отделните типове монети.

Единадесетата глава на книгата е наречена „*Varia numismatica: contemporary issues*“ (pp. 417 – 450). Тя включва няколко самостоятелни нумизматични части, обединени в обща тематика. Разгледани са следните подтеми: провинциалните монетосечения на градовете

в Южна Тракия – Бизантион, Бизия, Перинт и Филипопол, както и римското монетно ателие за централни бронзови монети, функциониращо при Клавдий и при Тит най-вероятно в Перинт (pp. 417 – 425). Следва описание на монетното ателие, работило в ранните години на император Веспасиан, около 69 – 70 г., в провинция Мизия (pp. 425 – 427). Накрая са разгледани темите за римските контрамарки на централен имперски бронз, концентрирани около лимеса в Мизия (pp. 427 – 439), монетосеченето на град Филипи в Македония и неговото разпространение в Тракия (pp. 439 – 441), както и важната тема за находките на печати и матрици за отсичане на монети (оригинални или фалшификаторски), намирани често в Мизия и Тракия (pp. 441 – 450).

Книгата завършва с глава 12, която предоставя тематични заключения и изводи за отделните теми в книгата по глави спрямо първоначалните въпроси на изследването (pp. 451 – 461). Авторът различава три отделни периода на монетната динамика в региона, които взаимно се преплитат:

1. Късноелинистически, около 150 – 70/60 г. пр. Хр., в резултат на дълготрайна традиция.

2. Тракийски, около 100 до 20/10 г. пр. Хр.

3. Римски период, започващ в около 50 – 40 г. пр. Хр, пълно римско господство от около 10 г. пр. Хр.

Общата библиография на книгата (pp. 463 – 522) е изключително подробна и широкообхватна – тя включва общо 932 заглавия. Осъвременена е от автора до края на 2018 г.

В том 2 на монографията са събрани каталозите, приложенията и апендиксите на целия труд на Е. Паунов. Каталозите на находките са няколко, събрани последователно в част 14 (pp. 523 – 716). Общо са каталогизирани данните за 156 колективни находки с над 25250 монети, от които 22722 са от находки и 2521 са единични монети от около 252 отделни обекта. Впечатляващо е, че 69% от анализираните колективни монетни находки и 81% от единичните монети не са били публикувани досега. Включени са и находки на монети от територията на Северна Гърция и Европейска Турция (като части от провинция Тракия). Сам по себе си този събран и подреден нумизматичен материал, до голяма степен неизвестен преди това, представлява голям успех и лично постижение на Е. Паунов. Справката в каталозите показва включването на детайлни подробности и информации за колективните находки и единичните монети. Например една рядка монета, намерена лично от мен през 1989 г. при редовни археологически разкопки в Кабиле – сребърен цистофор на Марк Антоний и Октавия, сечен в Ефес през 39 г. пр. Хр., също е включена в каталога с всички необходими данни (р. 640, № 232/ 9), (обр. 1).

Обр. 1. Сребърен цистофор на Марк Антоний и Октавия
от Кабиле, разкопки 1989 г. РИМ – Ямбол, инв. № 5304

Приложение 1 представлява серия от подробни списъци на известните колективни монетни находки от късноелинистически типове монети, на келтските имитации в Тракия и на тракийските царски монети (pp. 717 – 761).

Приложение 2 представлява изключително полезен и пълноценен дневник на археологическите обекти в Мизия и Тракия със списъци на намерените монети на всеки от тях – от около 144 обекта, подредени по азбучен и географски ред (pp. 763 – 843). Всичко е илюстрирано с карти и планове на отделните обекти. Сам по себе си този подробен дневник представлява отделна публикация.

Приложение 3 е хронологически списък на главните дати за историята на Тракия и Мизия през периода (pp. 845 – 853). Той включва и списък на римските магистрати на провинция Македония, които са водили военни походи в Тракия през II – I век пр. Хр.

Приложение 4 представя серия от сравнителни таблици – пълен списък на колективните монетни находки с републикански и императорски денари от Тракия и Мизия (pp. 855 – 861), списък на единичните монетни находки на тракийските царе (pp. 862 – 863) и статистическа таблица на монетите на късните тракийски царе (p. 864), списъци на находките с денари от Мизия и Тракия през ранния принципат (pp. 865 – 871), таблица на лицевата стойност на находките с денари, изчислени в сестерции (pp. 872 – 874), сравнителна таблица на избрани единични находки от Мизия и Тракия по обекти, типове емисии и проценти (p. 875), сравнителни таблици на единичните находки по обекти в Тракия – от Клавдий I до Нерва (pp. 876 – 885), таблица на находките на контрамаркирани монети от Мизия и Тракия (pp. 886 – 887), сравнителна таблица на единичните монетни находки от военни обекти по лимеса в Мизия (pp. 888 – 895), таблица на единични находки от центрове на производство и вили във вътрешна Мизия и Тракия (pp. 896 – 897), таблица на находки от светилища, извори и храмове във вътрешна Мизия и Тракия (pp. 898 – 899), единични находки покрай военните пътища (pp. 900 – 901).

Приложение 5 включва 27 отделни графики на съдържанието на избрани монетни съкровища от Републиката и ранния принципат (pp. 903 – 929).

В заключение може да се каже, че трудът на Евгени Паунов е фундаментален за изследвания исторически период. Изводите, направени в него, са от изключителна важност за науката, защото са направени чрез изследването на огромно количество реален емпиричен нумизматичен материал. Те са сигурно доказани и стабилни и ще бъдат ползвани и цитирани от всички изследователи в бъдеще. С този си труд Е. Паунов категорично доказва, че е първокласен специалист, който познава и владее отлично нумизматичния инструментариум. Благодарение на неговите усилия ние вече разполагаме с доста плътна картина както на историческото развитие, така и на реалния икономически живот в Тракия и Мизия по време на прехода от късния елинизъм към ранния римски принципат. Този приносен труд идва тъкмо навреме, за да запълни една дълбока празнина в знанията ни за историята и икономиката на проучвания регион през този пълен с драматизъм исторически период.